

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในอดีต โดยทั่วไปขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศ ซึ่งคำนึงถึงทรัพยากรในการดำรงชีพเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นดิน ป่าไม้ หรือน้ำ โดยเฉพาะน้ำมีความสำคัญมากเพราะเป็นปัจจัยหลักในการดำเนินชีวิต ใช้ทั้งอุปโภค บริโภค และเป็นเส้นทางคมนาคมที่มีความสะดวกกว่าเส้นทางบกในสมัยก่อน ชุมชนดั้งเดิมของไทยก็เช่นกันมีการเจริญเติบโตไปตามแนวแม่น้ำลำคลอง คลองบางกอกน้อยเป็นคลองหนึ่งที่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมาแต่ดั้งเดิม มีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 กรุงศรีอยุธยาใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำเป็นเส้นทางหลัก โดยเฉพาะแม่น้ำเจ้าพระยา ในการติดต่อสื่อสาร ค้าขาย ทั้งภายใน-ภายนอกประเทศ ดังนั้นการเดินทางเรือจากปากแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อจะเข้าไปยังพระนครศรีอยุธยาจึงต้องผ่านชุมชนที่เป็นบ้านเมืองขึ้นไปเป็นระยะ ๆ เมื่อเดินทางเข้าปากแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นมาจะถึงชุมชนย่านบางกอก ซึ่งเป็นตำบลหนึ่งที่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใกล้อ่าวไทย เป็นบริเวณที่ลำแม่น้ำเจ้าพระยาไหลคดเป็นรูปโค้งเกือกม้า ทำให้ไม่สะดวกต่อการเดินทางต่อไปยังจุดหมายถัดไป ดังนั้นบางกอกจึงเป็นแหล่งพักสินค้าได้ดีที่สุด และชุมชนก็ยิ่งขยายใหญ่ ย่านบางกอกจึงยิ่งทวีความสำคัญมากขึ้น ทำให้ชุมชนย่านบางกอกมีความเจริญและพัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางของประเทศในสมัยนั้น จากลักษณะคดและโค้งของแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตำบลบางกอกดังกล่าวทำให้เสียเวลาในการเดินทางมาก ดังนั้นสมเด็จพระไชยราชาธิราชได้โปรดให้ขุดคลองลัดตรงหน้าตำหนักแพ(ตำราชวรดิษฐ์ในปัจจุบัน) จนถึงปากแม่น้ำเก่าตรงหน้าวัดอรุณราชวราราม เมื่อ พ.ศ.2077-2080 ทำให้แม่น้ำเจ้าพระยาเดิมเปลี่ยนทิศทางโดยแคบลงและคลองลัดที่ขุดใหม่กลับกว้างขึ้นจนกลายมาเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาในปัจจุบันและแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมกลายเป็นคลองบางกอกน้อย (สำนักงานเขตบางกอกน้อย,2546ก)

กรุงเทพมหานครที่เกิดตามแนวแกนเส้นทางคมนาคมหลัก 3 แนว คือ แนวแกนด้านตะวันออกตามแนวถนนสุขุมวิทและถนนบางนา-ตราด, แนวแกนด้านตะวันตกตามแนวถนนเพชรเกษมและถนนพระราม 2, แนวแกนด้านเหนือตามแนวถนนพหลโยธิน(กฤษฎาภิบาล, 2543: 19) อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่เป็นรูปธรรม เช่น การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินตามกิจกรรมของประชากรรวมทั้งความต้องการที่อยู่อาศัยที่เพิ่มขึ้น และที่ไม่เป็นรูปธรรม เช่น วิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิมในส่วนต่างๆของกรุงเทพมหานครก็เปลี่ยนไปด้วย ในบางพื้นที่วิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิมได้หมดสิ้นไปแล้ว เช่น พื้นที่ซีกตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาที่แต่เดิมเป็นชุมชนเกษตร ก็เปลี่ยนไปเป็นชุมชนเมืองโดยสิ้นเชิง

เขตบางกอกน้อยเป็นเขตหนึ่งของกรุงเทพมหานคร ตั้งอยู่ทางซีกตะวันตกแม่น้ำเจ้าพระยาไม่ไกลจากศูนย์กลางความเจริญเดิม ก็ได้รับผลการเจริญเติบโตจากแนวการเจริญเติบโตหลักของกรุงเทพมหานครที่ไปตามแนวแกนเส้นทางคมนาคมดังกล่าวข้างต้นด้วย จากการสร้างเส้นทางคมนาคมทางบกให้เป็นเส้นทางสายหลักแทนการใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำ คือ แนวถนนเจริญสนิทวงศ์ ซึ่งตัดผ่านกลางพื้นที่เขตบางกอกน้อย มีเพียงถนนย่อยและถนนซอยรองเชื่อมแผ่กระจายจากถนนสายหลักนั้น แต่ก็ยังขยายไปไม่ทั่วถึงพื้นที่เกษตรเดิม เพราะสภาพที่ตั้งของเขตบางกอกน้อยพื้นที่ส่วนใหญ่มีแม่น้ำลำคลองโอบล้อมเป็นค้ำน้ำที่แต่เดิมใช้เป็นเส้นทางคมนาคมสายหลัก หากปัจจุบันใช้เป็นแนวแบ่งเขตการปกครองและเส้นทางคมนาคมสายรองในพื้นที่ทำการเกษตรที่เชื่อมต่อกับพื้นที่เกษตรของเขตตลิ่งชันและนนทบุรี จากผลจากการเจริญเติบโตข้างต้นทำให้ชุมชนเกษตรริมน้ำเดิมที่มีความเป็นอยู่เรียบง่ายเปลี่ยนแปลงลดลงทั้งพื้นที่ทำการเกษตรกรรมและวิถีการดำเนินชีวิตแบบชุมชนเกษตรริมน้ำเดิม แต่ก็สามารถดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบันด้วยการขายผลิตผลทางการเกษตร ในขณะที่บางส่วนเปลี่ยนไปเป็นชุมชนเมืองมีวิถีชีวิตแบบคนเมือง มีประชากรนอกพื้นที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่ม ชุมชนดั้งเดิมต้องปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรม รวมถึงสภาพแวดล้อมเกษตรแบบดั้งเดิม ทั้งยังส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนดั้งเดิมและชุมชนเมืองที่เกิดขึ้นใหม่ด้วย ไม่ว่าจะระบบของความเป็นเมืองที่เข้ามาในเขตบางกอกน้อย ความแออัดของการใช้พื้นที่ ความเสื่อมโทรมลงของสภาพแวดล้อมที่พื้นที่สีเขียวลดปริมาณลงจากการก่อสร้างอาคารขนาดใหญ่-เล็ก และเส้นทางคมนาคม คุณภาพน้ำที่เปลี่ยนไปจากกิจกรรมและประชากรที่เพิ่มขึ้น เส้นทางคมนาคมทางบกที่มีระบบเครือข่ายมากและสัมพันธ์ต่อเนื่องกับพื้นที่ก่อให้เกิดปัญหาการจราจรติดขัดเพิ่มมลพิษทางอากาศ

ดังนั้นการศึกษาบริเวณเขตบางกอกน้อยนี้จึงให้ความสนใจจากเหตุดังกล่าวข้างต้น ซึ่งการศึกษาปัจจัยการดำรงอยู่ของชุมชนดั้งเดิมในเขตบางกอกน้อย ทำให้ทราบถึงความสามารถในการดำรงอยู่ของชุมชนดั้งเดิมท่ามกลางความเจริญเติบโตของเมือง ทั้งนี้เพื่อหาแนวทางพัฒนาที่สอดคล้องกับลักษณะชุมชนดั้งเดิมในพื้นที่ เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. ศึกษาลักษณะการเปลี่ยนแปลงของเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร จากอดีตจนถึงปัจจุบันทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และแผนพัฒนา, กฎหมายต่างๆที่เกี่ยวข้อง เพื่อหาปัจจัยการดำรงอยู่ของชุมชนดั้งเดิมในเขตบางกอกน้อย ทั้งด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การดำเนินงานบริหารจัดการ การมีส่วนร่วมทั้งของชุมชน หน่วยงานต่างๆและภาครัฐ
2. วิเคราะห์หาปัจจัยการดำรงอยู่ของชุมชนดั้งเดิมในเขตบางกอกน้อย โดยเลือกตัวอย่างชุมชนดั้งเดิมมาเป็นกรณีศึกษา 3 ชุมชน
3. สร้างแนวทางพัฒนาชุมชนเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ให้สอดคล้องกับชุมชนดั้งเดิม เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ขอบเขตของการวิจัย

1. ศึกษาประวัติความเป็นมาและวิวัฒนาการของกรุงเทพมหานคร และเขตบางกอกน้อย (ตามเขตการปกครองปัจจุบัน) เริ่มจากสมัยกรุงธนบุรี สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ถึงปัจจุบัน โดยในสมัยรัตนโกสินทร์ถึงปัจจุบัน แบ่งช่วงการศึกษา เป็น 3 ช่วงตามลักษณะการเปลี่ยนแปลงการปกครองในประเทศไทย(ภารดี, 2526) ดังนี้

1.1 รัชกาลที่ 1-3 (พ.ศ.2325-2394) ซึ่งมีแนวทางการปกครองเช่นเดียวกับสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา

1.2 รัชกาลที่ 4-7 (พ.ศ.2394 - ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475) เริ่มเปลี่ยนแปลงการปกครองและปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตก

1.3 รัชกาลที่ 7 (หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475)- รัชกาลปัจจุบัน มีการเปลี่ยนรูปแบบการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

เพื่อให้ทราบถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงจากอดีตจนถึงปัจจุบัน อันนำมาสู่ความเข้าใจสภาพปัจจุบันในด้านต่างๆ ของชุมชนในเขตบางกอกน้อย

2. ศึกษาปัจจัยการดำรงอยู่ของชุมชนดั้งเดิมในเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร โดยเลือกตัวอย่างชุมชนดั้งเดิมมาเป็นกรณีศึกษา 3 ชุมชน ซึ่งเป็นชุมชนที่มีลักษณะที่ตั้งที่แตกต่างกัน มีการประกอบอาชีพที่มีมาแต่ดั้งเดิมในอดีตและยังดำรงอยู่มาได้จนถึงปัจจุบันเป็นหลัก

3. ศึกษาแผนพัฒนาที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างแนวทางพัฒนา เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ให้สอดคล้องกับชุมชนดั้งเดิม ตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบถึงปัจจัยการดำรงอยู่ของชุมชนดั้งเดิมที่เป็นกรณีศึกษา 3 ชุมชน ในเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
2. สามารถสร้างแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน ให้สอดคล้องกับลักษณะชุมชนดั้งเดิม
3. สามารถนำวิธีการ และรูปแบบการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้กับพื้นที่ที่มีลักษณะชุมชนดั้งเดิมคล้ายเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ได้

ข้อตกลงเบื้องต้น

เนื่องจากในอดีตเขตบางกอกน้อยมีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่การปกครองหลายครั้ง จึงกำหนดขอบเขตการศึกษาตามเขตการปกครองปัจจุบันเป็นหลัก โดยใช้ขอบเขตดังกล่าวในการกำหนดพื้นที่ศึกษา

นิยามศัพท์

ชุมชนดั้งเดิม ในความหมายที่ทำศึกษา หมายถึง ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐาน ประกอบอาชีพและกระทำการกิจกรรมต่างๆ ส่วนใหญ่ในชีวิตบนพื้นที่ที่หนึ่งมาเป็นระยะเวลายาวนานตั้งแต่บรรพบุรุษนับเป็นเวลาได้หลายช่วงอายุคน จนเกิดโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่สอดคล้องกับสภาพทางกายภาพของพื้นที่ ซึ่งในปัจจุบันชุมชนดั้งเดิมก็ยังคงตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ ที่นั้นและคงมีคนในชุมชนที่ยังประกอบอาชีพที่เคยทำกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษอยู่

ปัจจัยกายภาพของที่ตั้งชุมชน ในความหมายที่ทำศึกษา หมายถึง สภาพพื้นที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของชุมชน ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ เส้นทางคมนาคม การเข้าถึงพื้นที่ชุมชนและสภาพพื้นที่โดยรอบที่แวดล้อมชุมชน ซึ่งมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ในการส่งเสริม หรือตัดทอนการดำรงอยู่ของชุมชนดั้งเดิม

ปัจจัยภายในชุมชน ในความหมายที่ทำศึกษา หมายถึง องค์ประกอบทางความสัมพันธ์ทางสังคม ศาสนา ความผูกพันร่วมกัน การจัดระเบียบสังคมภายในชุมชน(ดังรายละเอียดในหัวข้อความหมายและประเภทของชุมชนในบทที่ 2) ในด้านต่าง ๆ ที่เป็นแรงผลักดัน ส่งเสริม หรือตัดทอนการดำรงอยู่ของชุมชนดั้งเดิม

ปัจจัยภายนอกชุมชน ในความหมายที่ทำศึกษา หมายถึง แผนและนโยบายด้านต่าง ๆ หน่วยงานของภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับชุมชน รวมทั้งการประสานงานระหว่างหน่วยงานดังกล่าวกับชุมชน เกิดเป็นแรงผลักดัน ส่งเสริม หรือตัดทอนการดำรงอยู่ของชุมชนดั้งเดิม

วิธีการวิจัย

เพื่อให้ทราบถึงปัจจัยการดำรงอยู่ของชุมชนดั้งเดิมในเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ได้กำหนดวิธีการวิจัยดังนี้

1. วิธีการ

1.1 วิธีการเก็บข้อมูล

การสำรวจและรวบรวมข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1.1.1 การดำเนินการขั้นปฐมภูมิ (Primary Data) โดยการสำรวจและสังเกตพื้นที่ศึกษาเพื่อรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นและลักษณะพื้นที่ รวมทั้งการสัมภาษณ์ผู้นำ หรือ กรรมการชุมชน ,เจ้าหน้าที่เขต และ/หรือ ผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการทำงานของชุมชน ในด้านต่างๆ ทั้งด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การดำเนินงานบริหารจัดการ การมีส่วนร่วม^๓ของชุมชน หน่วยงานต่างๆและภาครัฐ

1.1.2 การดำเนินการขั้นทุติยภูมิ (Secondary Data) โดยการศึกษาค้นคว้าจากหนังสือ ตำราวิชาการ เอกสารงานวิจัย วิทยานิพนธ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการขอข้อมูลสถิติ-ข้อมูลจากหน่วยงานราชการ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ แผนที่ Electronic และแผนที่อื่นๆที่เกี่ยวข้อง

1.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลที่รวบรวมได้ทั้งหมดมาทำการรวบรวม-แยก ดังนี้

1.2.1 ข้อมูลประวัติความเป็นมาของกรุงเทพฯ และเขตบางกอกน้อย จากสมัยกรุงธนบุรี สมัยรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน (เท่าที่มีบันทึกไว้)

1.2.2 ข้อมูลวิวัฒนาการทางกายภาพ ทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม สภาพสิ่งแวดล้อม ของเขตบางกอกน้อย (เท่าที่มีบันทึกไว้)

1.2.3 แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศเป็นช่วงเวลา จากอดีต-ปัจจุบันของเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร (เท่าที่มีบันทึกไว้) แผนที่ Electronic และแผนที่อื่นๆที่เกี่ยวข้อง เปรียบเทียบเพื่อแสดงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

1.2.4 เอกสารที่เกี่ยวกับแผนพัฒนา มาตรการควบคุมโดยอาศัยกระบวนการรัฐ และกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเขตบางกอกน้อย

1.2.5 นำข้อมูลจาก 1.2.1 -1.2.4 มาทำการวิเคราะห์โดยรวมและทำการคัดเลือกชุมชนดั้งเดิมกรณีศึกษา เพื่อเปรียบเทียบหาปัจจัยในการดำรงอยู่ของชุมชนดั้งเดิม

1.2.6 ข้อมูลการสัมภาษณ์ผู้นำ หรือ กรรมการชุมชน, ผู้ที่ยังประกอบอาชีพดั้งเดิมของชุมชน, เจ้าหน้าที่เขต และ/หรือ ผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการทำงานของชุมชนในด้านการดำรงอยู่ของชุมชนดั้งเดิมที่เป็นกรณีศึกษา 3 ชุมชน ทั้งด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การดำเนินงานบริหารจัดการ การมีส่วนร่วม^๓ของชุมชน หน่วยงานต่างๆและภาครัฐ

และนำข้อมูลดังกล่าวไปวิเคราะห์ ด้วยเทคนิคการซ้อนทับ(Overlay) และ/หรือการเปรียบเทียบ เพื่อให้ทราบถึงปัจจัยการดำรงอยู่ของชุมชนดั้งเดิม ในเขตบางกอกน้อย และสร้างแนวทางพัฒนาชุมชนที่เหมาะสมของเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ให้สอดคล้องกับชุมชนดั้งเดิม ตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน

2. อุปกรณ์

2.1 แผนที่

2.1.1 แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ (จากกรมแผนที่ทหาร) ตามปีที่มีการถ่ายภาพไว้ ดังนี้

ปี พ.ศ.2495 มาตรฐาน 1:42,000

ปี พ.ศ.2510 มาตรฐาน 1:50,000

ปี พ.ศ.2517 มาตรฐาน 1:15,000

ปี พ.ศ.2523 มาตรฐาน 1:15,000

ปี พ.ศ.2530 มาตรฐาน 1:20,000

ปี พ.ศ.2539 มาตรฐาน 1:20,000

ปี พ.ศ.2543 มาตรฐาน 1:15,000

2.1.2 แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ (จากสำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร) ปี พ.ศ.2546 มาตรฐาน 1:4,000

2.1.3 แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ (จาก Web; Google Earth <http://earth.google.com>) ปี พ.ศ.2549 มาตรฐาน 1:15,000

2.1.4 แผนที่อื่นๆที่เกี่ยวข้อง (จากสำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร)

2.2 กฎหมาย กฎหมายที่ เกี่ยวข้องกับเขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

2.3 สถิติ สถิติข้อมูลประชากร เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ย้อนหลังจากปีปัจจุบัน
ขึ้นไปเท่าที่มีบันทึกไว้ หรือเท่าที่รวบรวมหาได้

2.4 ข้อมูลการสัมภาษณ์ โดยสัมภาษณ์ผู้นำ หรือ กรรมการชุมชน, ผู้ที่ยังประกอบอาชีพ
ดั้งเดิมของชุมชน, เจ้าหน้าที่เขต และ/หรือ ผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการทำงานของชุมชน ในด้านการ
ดำรงอยู่ของชุมชนดั้งเดิมที่เป็นกรณีศึกษา 3 ชุมชน

2.5 ภาพถ่ายพื้นที่ และกิจกรรม ของชุมชนดั้งเดิมที่เป็นกรณีศึกษา